UDK 37.048:331.5

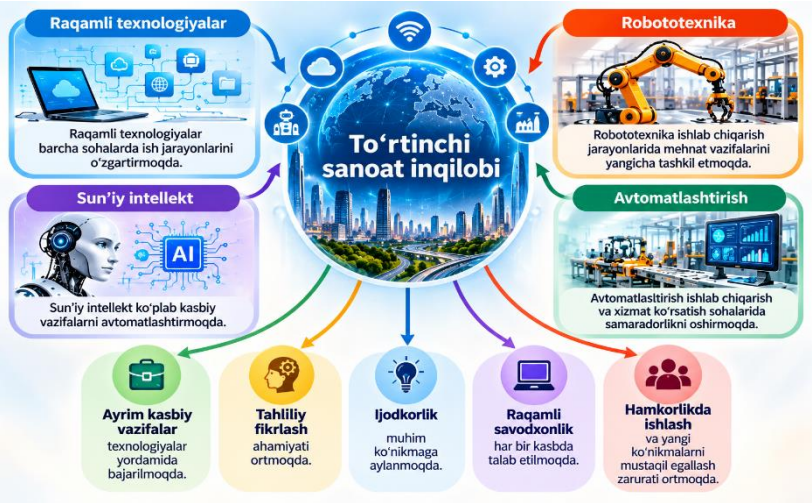
MEHNAT BOZORI TALABLARINING O‘ZGARISHI SHAROITIDA MAKTAB O‘QUVCHILARINI KASBGA YO‘NALTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Ziyodulloyev Nodirjon Ma’mur o‘g‘li,
Surxondayo viloyati pedagogik mahorat markazi kimyo fani metodisti

Annotatsiya. Mazkur maqolada mehnat bozori talablarining o‘zgarishi sharoitida maktab o‘quvchilarini kasbga yo‘naltirishning pedagogik asoslari yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy kasblar va ularga qo‘yilayotgan kompetensiyaviy talablar, o‘quvchilarning qiziqish va qobiliyatlarini aniqlash, kasbiy axborot bilan ta’minlash hamda individual kasbiy tanlovini qo‘llab-quvvatlash masalalari tahlil qilingan. Kasbga yo‘naltirish jarayonini yosh xususiyatlariga mos, uzluksiz va amaliy faoliyatga yo‘naltirilgan holda tashkil etish bo‘yicha metodik yondashuv taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: mehnat bozori, kasbga yo‘naltirish, maktab o‘quvchilari, kasbiy tanlov, kasbiy qiziqish, kasbiy qobiliyat, zamonaviy kasblar, kasbiy kompetensiya, raqamli texnologiyalar, individual yondashuv, uzluksiz ta’lim, kasbiy rivojlanish.

To‘rtinchi sanoat inqilobi sharoitida raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt, robototexnika va avtomatlashtirish ishlab chiqarish hamda xizmat ko‘rsatish sohalaridagi mehnat vazifalarini o‘zgartirmoqda. Ayrim kasbiy vazifalar texnologiyalar yordamida bajarilayotgani bilan birga, tahliliy fikrlash, ijodkorlik, raqamli savodxonlik, hamkorlikda ishlash va yangi ko‘nikmalarni mustaqil egallashning ahamiyati ortmoqda (1-rasm). Shu bois umumiy o‘rta ta’limda o‘quvchini faqat ma’lum bir kasb bilan tanishtirish emas, balki o‘zgaruvchan mehnat sharoitida kasbiy imkoniyatlarni anglashga va asosli tanlov qilishga tayyorlash dolzarb pedagogik vazifadir.

1-rasm. To‘rtinchi sanoat inqilobi sharoitida mehnat vazifalarining o‘zgarishi va zamonaviy kasbiy kompetensiyalarga qo‘yiladigan talablar.

Kasbga yo‘naltirishni bitiruvchi sinflarda bir martalik suhbat yoki kasblar ro‘yxatini taqdim etish bilan cheklash o‘quvchining kasbiy rivojlanish ehtiyojlarini to‘liq qamrab olmaydi. Mazkur jarayon yosh xususiyatlariga mos ravishda kasblar haqidagi dastlabki tasavvurni shakllantirish, qiziqishlarni kengaytirish, shaxsiy qobiliyatlarni anglash hamda ta’lim va mehnat faoliyati orasidagi bog‘liqlikni tushunishga yo‘naltirilishi lozim. Bunda kasbiy tanlov erkinligi, individual yondashuv va uzluksizlik asosiy pedagogik tamoyillar sifatida namoyon bo‘ladi.

O‘zbekistonda 2026–2027-o‘quv yilidan boshlab kasb-hunarga yo‘naltirishning bosqichli tartibi belgilangan: maktabgacha ta’limda 5 yoshdan “Atrofimizdagi kasblar” dasturi orqali o‘yinlar asosida ilk kasbiy tasavvurlar shakllantiriladi; 1–4-sinflarda “Kasblar alifbosi” dasturi yordamida kasblarning ahamiyati tushuntirilib, dastlabki qiziqishlar rivojlantiriladi; 5–6-sinflarda “Kasblar olami” dasturi asosida mehnat sohalari va kasbiy faoliyatga qiziqishlar kengaytiriladi; 7–9-sinflarda esa “Mening kelajakdagi kasbim” dasturi orqali o‘quvchilarning qiziqishi, qobiliyati va iqtidori aniqlanib, ular akademik ta’lim yoki kasb-hunarga yo‘naltiriladi.

Yettinchi sinfdan maktab maslahatchisi va psixolog hamkorligida shaxsiy kasbga yo‘naltirish tavsiyasi ishlab chiqilishi hamda ota-onalar bilan muhokama qilinishi nazarda tutilgan.

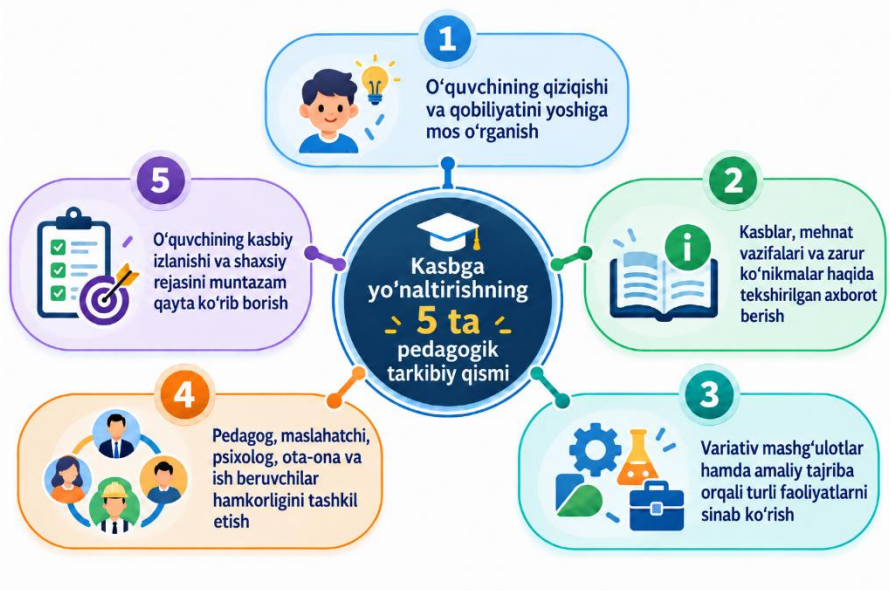
Mazkur izchil tartibni samarali qo‘llash uchun yoshga mos pedagogik faoliyatni mehnat bozori haqidagi ishonchli axborot, variativ ta’lim imkoniyatlari va individual maslahat bilan uyg‘unlashtirish zarur. Maqolaning maqsadi — mehnat bozori talablarining o‘zgarishi sharoitida maktab o‘quvchilarini kasbga yo‘naltirishning pedagogik asoslarini tahlil qilish va ushbu tarkibiy qismlarni birlashtiruvchi metodik yondashuvni taklif etishdir.

Kasbga yo‘naltirishning pedagogik-metodik asoslarini yoritishda nazariy tahlil, qiyoslash va pedagogik modellashtirish muhim metodologik ahamiyat kasb etadi.

Nazariy tahlil mehnat bozoridagi o‘zgarishlar, istiqbolli kasblarga qo‘yiladigan talablar hamda o‘quvchilarda rivojlantirilishi zarur bo‘lgan kompetensiyalarning o‘zaro bog‘liqligini ochib beradi. Qiyosiy yondashuv kasbga yo‘naltirishning yosh va sinf bosqichlariga xos maqsadlari, mazmuni hamda pedagogik vazifalari o‘rtasidagi uzviylikni aniqlashga xizmat qiladi. Pedagogik modellashtirish esa o‘quvchilarning individual qiziqish va qobiliyatlarini aniqlash, kasbiy axborot bilan ta’minlash, variativ mashg‘ulotlar va amaliy faoliyatni tashkil etish, manfaatdor tomonlar hamkorligini rivojlantirish hamda kasbiy tanlovga tayyorgarlikni muntazam baholash jarayonlarini yagona pedagogik tizim sifatida tushuntirish imkonini beradi.

Kasbga yo‘naltirish jarayonining samaradorligini belgilovchi muhim pedagogik mezonlar sifatida o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlariga moslik, kasbiy axborotning dolzarbligi va ishonchliligi, kasbiy tanlovda o‘quvchining faol ishtiroki, ta’lim mazmunining amaliy faoliyat bilan bog‘liqligi hamda kasbiy rivojlanishning uzluksizligi alohida ahamiyatga ega. Mazkur mezonlarning o‘zaro uyg‘unligi o‘quvchilarning kasbiy qiziqishlarini rivojlantirish, shaxsiy imkoniyatlarini anglash va o‘zgaruvchan mehnat bozori talablariga mos ravishda ongli kasbiy qaror qabul qilishga tayyorlashning nazariy-metodik asosini tashkil etadi.

Nazariy tahlil kasbga yo‘naltirishning beshta o‘zaro bog‘liq pedagogik tarkibiy qismini aniqlashga imkon beradi (2-rasm):

2-rasm. Maktab o‘quvchilarini kasbga yo‘naltirishning pedagogik tarkibiy qismi.

Ushbu qismlar alohida tadbirlar majmuasi emas, bir-biri bilan bog‘langan pedagogik jarayon sifatida qaraladi.

Taklif etilayotgan ketma-ketlik “qiziqish va qobiliyatni aniqlash — kasbiy axborotni tahlil qilish — faoliyatni sinab ko‘rish — maslahatlashish — shaxsiy reja tuzish — qayta baholash” bosqichlaridan tarkib topadi. U yoshga moslashtiriladi: 5 yoshda rolli o‘yinlar; 1–4-sinflarda kasblarni tanishtiruvchi sodda vazifalar; 5–6-sinflarda fanlar bilan bog‘liq kichik loyihalar va kasbiy tanishuvlar; 7–9-sinflarda kasbiy talablarni solishtirish, korxonalarga ekskursiya, mutaxassislar bilan suhbat va individual ta’lim-kasbiy reja tuzish tavsiya etiladi. Bu faoliyatlar me’yoriy bosqichlarni amalda qo‘llashga oid metodik takliflar bo‘lib, dasturlarning qat’iy belgilangan yagona mazmuni sifatida talqin qilinmaydi.

Mehnat bozori haqidagi axborotni faqat joriy bo‘sh ish o‘rinlari yoki talabgir kasblar ro‘yxati bilan cheklash uzoq muddatli kasbiy istiqbolni toraytiradi. Axborotning qaysi yilga tegishliligi, hududiy xususiyatlari, kasb vazifalaridagi o‘zgarishlar va o‘quvchining qiziqishlari bilan mosligi baholanishi zarur. Kasbiy tashxisning vazifasi bolani bir kasbga qat’iy biriktirish emas, balki uning mustaqil izlanishi va ongli qaroriga ko‘maklashishdir. Variativ mashg‘ulotlar va fanlararo amaliy topshiriqlar esa o‘quvchiga o‘z qobiliyatini turli vaziyatlarda sinab ko‘rish imkonini beradi.

Taklif etilgan yondashuvni baholash uchun kasbiy xabardorlik, axborotni tanqidiy baholash, o‘z qiziqishi va qobiliyatini anglash, kasblarni faol o‘rganish hamda shaxsiy rejaning asoslanganligi dastlabki mezonlar sifatida belgilanadi. Ularning o‘lchov ishonchliligi va metodik yondashuvning samaradorligi kelgusida o‘quvchilar ishtirokidagi tadqiqot bilan tekshirilishi kerak.

Mehnat bozori talablarining o‘zgarishi maktabda kasbga yo‘naltirishni bir martalik tadbir emas, o‘quvchining yoshiga mos rivojlanishiga tayangan uzluksiz pedagogik jarayon sifatida tashkil etishni talab qiladi. Kasblar bilan tanishishdan individual kasbiy qarorga kelishgacha bo‘lgan bosqichlarda qiziqish va qobiliyatlarni o‘rganish, ishonchli axborot, amaliy sinov, variativ ta’lim va hamkorlikni birlashtirish maqsadga muvofiq. Taklif etilgan metodik ketma-ketlik o‘quvchining kasbiy tanlovdagi mustaqilligini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan. Uning samaradorligi hamda taklif etilgan baholash mezonlari kelgusida empirik tadqiqot orqali sinovdan o‘tkazilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 23-oktabrdagi PQ–316-son “Kasbiy ta’lim tizimida islohotlarni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. — https://lex.uz/uz/docs/-7793420.

2. Saidov B.O., Radjiev A.B., Karimov F.E., Mamanazarova N.K., Ziyodulloyev N.M. Kasbga yo‘naltirish: muammo va yechimlar. — Toshkent, 2022.

3. Radjiev A.B., Mamanazarova N.K., Karimov F.E., Ziyodulloyev N.M. Istiqbolga ega bo‘lgan haqiqiy kasblar. — Toshkent, 2022.

4. Mamanazarova N.K., Saitmurodov J.B., Ziyodulloyev N.M. Xalqaro mehnat bozori. — Toshkent: Max Pristil, 2023.

5. Klaus Shvab. To‘rtinchi sanoat inqilobi. — Toshkent: NIHOL, 2022. – 248 b.